

ارزیابی و اولویت‌بندی عوامل جغرافیایی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران

افشین متقی دستنایی^۱، سجاد نجفی^۲

چکیده

موقعیت خاص ژئوپلیتیکی ایران در منطقه، منجر به ایجاد تهدید برای کشور در مقاطع زمانی مختلف گردیده، که لزوم داشتن آمادگی کامل نظامی برای مقابله با تهدیدهای مطرح را برای ایران اجتناب‌ناپذیر نموده است. و لزوم تقویت توان و قدرت دفاعی کشور به عنوان اصلی اساسی و مهم در سیاست خارجی کشور مطرح می‌باشد. از میان عوامل گوناگون تأثیرگذار بر قدرت دفاعی کشور عوامل جغرافیایی نقشی برجسته و تعیین‌کننده دارند. در همین راستا در مقاله پیش‌رو به منظور تبیین عوامل جغرافیایی اولویت دار و مهم تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران، با مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط و استفاده از نظرات ۳۰ نفر از خبرگان، تعداد ۷۳ شاخص جغرافیایی احصاء و در گام دوم با تشکیل گروه خبرگی شاخص‌های مشابه با یکدیگر ادغام و تعداد ۲۸ عامل مشخص گردید. در ادامه بر اساس نظر خبرگان اقدام به رتبه‌بندی و تعیین ارزش عوامل نموده و تعداد ۱۶ عامل مهم و اثرگذار تعیین و در انتها با استفاده از روش تحلیل اهمیت-عملکرد IPA ارزش اهمیت و ارزش عملکرد هر عامل به صورت جداگانه بر مبنای طیف لیکرت پنج‌تایی تعیین و طبق نتایج به دست آمده و وزن‌دهی عوامل، سه عامل دارای اولویت که اهمیت و عملکرد بالایی دارند (شرایط جغرافیای طبیعی و جبری و عوارض خاص جغرافیایی؛ تراکم فضایی کشور و میزان تراکم جمعیت در مناطق مختلف و مرزی کشور؛ پهنه‌بندی و اولویت‌بندی محدوده‌های مرزی بر مبنای خطر و تهدیدات احتمالی) و چهار عامل دارای اهمیت بالا و عملکرد پایین (موقعیت راهبردی سواحل جنوبی و در اختیار داشتن جزایر متعدد؛ وسعت و عمق استراتژیک و راهبردی کشور؛ وزن ژئوپلیتیک کشور؛ موقعیت ارتباطی و دریایی کشور و دسترسی به آب‌های آزاد) به عنوان عوامل مهم جغرافیایی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران مشخص گردید.

واژگان کلیدی: قدرت، قدرت دفاعی، ایران، آینده‌پژوهی، ارزیابی عملکرد، تحلیل IPA

۱. دانشیار جغرافیای سیاسی دانشکده جغرافیای دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. ایمیل:

afshin_mottaghi@yahoo.com

۲. پژوهشگر پسا دکتری دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) ایمیل: najafi.s@ut.ac.ir

مقدمه

قدرت دفاعی به عنوان مؤلفه اساسی و حیاتی حفظ و بقای یک کشور بوده که به دلیل نقش و تأثیر آن در ایجاد بازدارندگی در رقیب و خنثی نمودن تهدیدهای متصور، مورد توجه حاکمان و سیاستمداران بوده و هست (نجفی، ۱۳۹۹: ۳).

از سوی دیگر میزان اهمیت و نقش و تأثیر (قدرت دفاعی - نظامی) در قدرت ملی هر کشوری رابطه تنگاتنگی با موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی آن کشور در عرصه بین المللی دارد و هر چقدر که کشوری دارای موقعیت ژئواستراتژیکی بارزتری باشد با توجه به میزان توجه و دخالت قدرت های منطقه ای و جهانی و تهدیدهای پیش رو نقش و اهمیت قدرت دفاعی نیز به همان نسبت افزایش خواهد یافت (نجفی و همکاران، ۱۴۰۲: ۷۰).

موقعیت ژئوپلیتیکی ج.ا. ایران و سطوح و نوع تعارض با سایر بازیگران در تنظیم راهبردهای دفاعی آن دارای اهمیت می باشد (بوالحسنی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۸۰).

بنابراین موقعیت خاص ایران که در مرکز ثقل یکی از بزرگترین شبکه های ارتباطی جهان قرار گرفته و همچون پلی اروپا را به آسیا و خاور دور وصل می کند. باعث گردیده که از گذشته تاکنون چهار راه تمدن ها محسوب گردیده و از نظر موقعیت دریایی و زمینی از شرایط فوق العاده مناسبی برخوردار گردد. به همین منظور ارزش «ژئوپلیتیکی» ایران به حدی است که هرگونه تغییری در حاکمیت آن توانسته است موازنه ی «منطقه ای» و «جهانی» را برهم زند. به همین سبب بازیگران اصلی «منطقه ای و فرا منطقه ای» همواره در ادوار مختلف تاریخی نقش تعیین کننده ای را در معادلات قدرت برای ایران قائل هستند. به طوری که یکی از دغدغه ها و معضلات محیط امنیتی خارجی ایران، دست اندازیهای نهان و آشکار این بازیگران بوده است. پس می توان به راحتی نتیجه گرفت که محیط امنیت خارجی ایران به طور ذاتی عرصه کشمکش های خاص عصر خود بوده است و خواهد بود (رستمی و اسماعیلی، ۱۳۹۵: ۸).

لذا با توجه به جایگاه و موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ایران در منطقه غرب آسیا و تهدیدات بی شمار موجود علیه منافع و امنیت ملی کشور لزوم توجه به کم و کیف قدرت دفاعی و عوامل تأثیرگذار بر آن در راستای دفع تهدیدات پیش رو و حصول دستیابی به بازدارندگی و امنیت پایدار در کشور بیش از پیش نمایان خواهد گشت. از سویی دیگر با توجه اینکه جمهوری اسلامی ایران دارای ارزش ها و هنجارهایی متمایز با ارزش های حاکم بر نظام بین الملل است نیازمند بررسی و مطالعه سناریوهای آینده در باب ماهیت جنگ هاست (رستمی، ۱۳۹۵: ۱۴۵).

بنابراین اتخاذ سیاست دفاعی چندگانه و قابلیت محور جهت مقابله با تهدیدات چندوجهی، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است (دهقان، ۱۳۹۲: ۱۹). و وجود نیروهای مسلح معتقد، مقتدر و پویا، لازمه حفظ استقلال، امنیت، منافع و تمامیت ارضی جمهوری اسلامی ایران و دستاوردهای انقلاب اسلامی می‌باشد (خرشادی زاده و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۶).

بدون تردید ارتباط مستقیم میان قدرت و به ویژه قدرت دفاعی با بقای یک کشور در منازعات بین‌المللی و تأثیرگذاری بر تحولات منطقه ای و حتی جهانی وجود دارد و در محیط پرخطر و فاقد اقتدار مرکزی، حفظ بقا و موجودیت سیاسی کشور بدون داشتن اقتدار دفاعی و بازدارنده قابلیت تحقق نخواهد داشت، در همین رابطه در آیات مختلف قرآن کریم و دین اسلام به پیروان خود ضرورت و لزوم داشتن آمادگی دفاعی در برابر تهدیدها و دشمنان مورد سفارش بوده است، همچنین در سیاست‌های کلی نظام نیز لزوم ارتقای توان رزمی و دفاعی کشور را به منظور ایجاد بازدارندگی در برابر تهدیدهای متصور مورد تأکید قرار داده است، از طرفی از میان ابعاد مختلف مؤثر بر تقویت قدرت دفاعی، بعد جغرافیایی به ویژه در کشوری مثل ج.ا.ایران که دارای پهنای گسترده آبی و خاکی با شرایط آب و هوایی خاص خود می‌باشد نقشی بی‌بدیل و برجسته دارد، و لزوم توجه و تأثیر بعد جغرافیایی و شاخص‌های مرتبط با آن در طرح‌ریزی و تدوین سیاست دفاعی بسیار حائز اهمیت می‌باشد. و عدم توجه به این مهم با توجه به موقعیت ژئواستراتژیکی کشور و تنوع تهدیدهای متصور در آینده، خود منجر به ایجاد صدمه و خسارت به منافع و اقتدار ملی کشور و کاهش امنیت ملی در دراز مدت خواهد گردید. در همین راستا تحقیق و پژوهش و شناسایی عوامل اولویت‌دار و مهم تأثیرگذار جهت آگاهی مسئولان و سیاست‌گذاران حوزه دفاعی و امنیتی در راستای اتخاذ راهبرد دفاعی متناسب و تدوین دکترین و سیاست‌های دفاعی کشور بر مبنای عوامل کلیدی تأثیرگذار و ایجاد بازدارندگی دفاعی بسیار مفید و مؤثر خواهد بود و از ضروریات می‌باشد.

بنابراین از دلایل ایجادیی انجام تحقیق، تدوین و طراحی سیاست‌های دفاعی کشور در آینده به صورت هدفمند و توجه و تأکید خاص بر تقویت عوامل جغرافیایی از سوی استراتژیست‌های نظامی و مقامات عالی رتبه تصمیم‌گیرنده و در نهایت انسجام بخشی به طرح‌های بازدارنده دفاعی و قدرت‌افزایی به منظور دفع تهدیدهای پیش‌رو، و از عوامل سلبی نیز عدم توجه و کاربست مناسب عوامل کلیدی به دست آمده منجر به اتلاف منابع و امکانات ملی و در نهایت کاهش ضریب امنیت ملی کشور و به خطر افتادن منافع و ارزش‌های ملی کشور اشاره نمود. به همین منظور پژوهش پیش‌رو با دید و نگاهی آینده‌پژوهانه و در راستای پاسخ به این پرسش که

مهم‌ترین و با اولویت‌ترین عوامل جغرافیایی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران کدامند؟ با چارچوب قرار دادن نظریه بازدارندگی و با استفاده از مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط و استفاده از نظرات خبرگان، اقدام به شناسایی شاخص‌های جغرافیایی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران و ارزیابی و اولویت بندی آن‌ها و در نهایت ارائه راهکارهای مربوطه نموده است، لازم به ذکر است تحقیق پیش رو بر اساس مدل تحلیل اهمیت-عملکرد IPA صورت پذیرفته است.

پیشینه پژوهش

مهم‌ترین تحقیقات صورت پذیرفته مرتبط با موضوع تحقیق مطابق جدول شماره (۱) می باشد.

جدول شماره ۱: مهم‌ترین تحقیقات صورت پذیرفته پیشین

ردیف	عنوان	نویسنده	سال	یافته‌ها
۱	<u>Article:</u> Exercising war: How tactical and operational modeling shape and reify military practice.	Oberg, D.	۲۰۲۰	نویسنده معتقد است، توجه به آموزش نیروهای نظامی و انجام تمرین‌های شبیه‌سازی شده و منطبق با شرایط واقعی میدان نبرد در زمان صلح نقش و تأثیر به سزایی در افزایش توان و قدرت دفاعی در زمان جنگ و میدان نبرد خواهد داشت.
۲	<u>Article:</u> Impact of Geographical Factors on national security and strategic environment of India.	Mehla, R.	۲۰۲۲	نویسنده معتقد است، عامل جغرافیا بر تاریخ و فرهنگ استراتژیک هند تأثیر عمیقی گذاشته است و مهم‌ترین مشکل امنیتی هند را مرزهای گسترده جغرافیایی دانسته که منجر به بروز اختلافات با همسایگانش گردیده و واقعیت‌های جغرافیایی نظامی، نگرش‌های ژئوپلیتیک و دیپلماسی ملی خاصی را برای هند فراهم نموده است.
۳	<u>مقاله:</u> ارائه الگویی برای ارزیابی و تحلیل قدرت نظامی کشورها	مرادیان و همکاران	۱۳۹۷	پژوهش با هدف ارائه الگو و چارچوبی علمی برای سنجش و ارزیابی قدرت نظامی کشورها با کمک شاخص‌ها و وزن‌های بومی شده به‌منظور بومی سازی معیارها و وزن‌های آن‌ها انجام شده که به اعتقاد نویسندگان الگوریتم پیشنهادی تحقیق قادر خواهد بود به مقایسه و تحلیل قدرت نظامی کشورهای مختلف، تحلیل قدرت

<p>نظامی کشور در تقابل با تهدیدهای بالقوه به تفکیک شاخص‌های مختلف، مقایسه توان نظامی کشور در سال‌های مختلف و داده‌سازی برای تدوین برنامه‌های علمی و دقیق در رهنامه نظامی کشور بپردازد.</p>				
<p>در این پژوهش هشت مؤلفه برای آمادگی کارکنان نیروهای مسلح و چهار راهبرد برای ارتقای این آمادگی‌ها معرفی شده که پیامد آن ایفای نقش نیروهای مسلح به‌عنوان مظهر اقتدار ملی، مقاومت و اقتدار اسلام است. نتایج حاکی از آن است که اجرای راهبردهای ارتقای معنویت، رشد قابلیت‌های نظامی، دانشی و فناورانه و ترویج فرهنگ اسلامی می‌تواند زمینه توسعه آمادگی کارکنان نیروهای مسلح و در نهایت انجام موثر مأموریت این نیروها را فراهم سازد.</p>	<p>۱۳۹۶</p>	<p>کمالی و خیراندیش</p>	<p><u>مقاله:</u> الگوی توسعه آمادگی دفاعی کارکنان نیروهای مسلح: رویکردی کیفی مبتنی بر نظریه‌پردازی داده بنیاد</p>	<p>۴</p>
<p>در این پژوهش تلاش گردیده که با ارایه فرمول جامعی توان نظامی یک کشور در برابر دیگر کشورها سنجیده شود و نویسندگان در مجموع تعداد ۱۲ متغیر را جهت محاسبه فرمول قدرت ارایه داده‌اند و فرمول محاسبه قدرت نظامی به شرح ذیل را ارایه داده‌اند: MP = UP.NP/۱۰۰.(AP+GP+SP+PP +RP+ARP+HFP) + NW±WW+NDT+NWG</p>	<p>۱۳۹۷</p>	<p>یزدان پناه و همکاران</p>	<p><u>مقاله:</u> محاسبه قدرت نظامی با استفاده از فرمول‌های قدرت ملی کشورها</p>	<p>۵</p>
<p>نویسندگان معتقدند ارتباط مستقیم میان توانایی‌های علمی و مهندسی ملی با قدرت نظامی وجود دارد، لذا با هدف تبیین نقش و جایگاه توسعه فناوری در فزونی قدرت نظامی به‌عنوان یکی از ابعاد مهم قدرت ملی که در نهایت به ارتقای آن منتج خواهد شد این پژوهش انجام پذیرفته و نتایج حاکی از آن است که بین توسعه فناوری و بعد نظامی قدرت ملی همبستگی مستقیم وجود دارد.</p>	<p>۱۳۹۶</p>	<p>محمودزاده و همکاران</p>	<p><u>مقاله:</u> نقش و جایگاه توسعه فناوری در بعد نظامی قدرت ملی</p>	<p>۶</p>

۷	<p>کتاب: دفاع همه جانبه ملی الگوی عزت اسلامی</p>	فیروزآبادی، سیدحسن	۱۳۹۱	نویسنده در این کتاب عوامل کلیدی در راهبرد دفاع همه جانبه در جمهوری اسلامی ایران را بررسی و وجود ارتشی مقتدر و مجهز به پیشرفته‌ترین ابزارها و سلاح‌های نظامی هوشمند را برای دفاع از کیان اسلامی ایران عزیز الزامی دانسته است.
۸	<p>رساله: الگوی بازدارندگی همه جانبه دفاعی در مقابله با تهدید ناهمتراز</p>	کریمی، حمید	۱۳۹۱	نویسنده ضمن بررسی و پرداختن به مفهوم بازدارندگی همه جانبه ابعاد مؤلفه‌های آن را با تأکید بر حوزه دفاعی مورد تجزیه و تحلیل علمی قرار داده و در نهایت الگوی بازدارندگی همه جانبه دفاعی ج.ا.ایران را در مقابله با تهدید ناهمتراز تبیین نموده است.

چارچوب نظری و مفهومی تحقیق

نظریه بازدارندگی

بازدارندگی دارای سابقه طولانی در تاریخ روابط بین الملل است اما پس از جنگ جهانی دوم و با ساخت سلاح‌های تخریب جمعی تبدیل به یکی از مهم‌ترین نظریه‌های روابط بین الملل گردید (قاسمی، ۱۳۹۱: ۱۰۳). و به معنای آن است که یک بازیگر به خاطر عواقب منفی و ارزش پایین اقدام علیه دیگری، از انجام تهدید نظامی و جنگ منصرف گردد (Leeds & Johnson, ۲۰۱۷: ۳۳۶). بنابراین بازدارندگی به معنای متقاعد ساختن حریف نسبت به اینکه هزینه‌ها و خطرهای ناشی از اقدام‌های او بیشتر از منافعش خواهد بود (Johnson & et al, ۲۰۱۵).

در واقع بازدارندگی به عنوان یکی از مهم‌ترین حوزه‌های مطالعاتی روابط بین الملل و مطالعات راهبردی، از جمله موضوعات علمی است که در کنار جنگ به عنوان مهم‌ترین موضوع مطالعات راهبردی مطرح می‌باشد. و از جمله پرسش‌های موجود در این حوزه این واقعیت است که چگونه می‌توان از بروز جنگ که سبب ساز تحمیل هزینه‌های زیادی بر واحدها خواهد شد جلوگیری به عمل آورد (اسفندیاری و همکاران، ۱۳۹۵: ۵). نظریه‌ی بازدارندگی یکی از نظریات مبتنی بر رئالیسم و واقع‌گرائی در عرصه‌ی بین‌الملل است که عمدتاً پس از جنگ جهانی دوم و با تضعیف آرمان‌گرایی، مورد توجه نظریه-پردازان مسائل راهبردی قرار گرفت. این نظریه در روابط بین الملل به قدرت به عنوان مؤلفه‌ی اصلی تبیین‌کننده روابط بین کشورها تأکید می‌کند و ضمن رد نظرات ایده‌آلیستی بر این باور است که میزان قدرت دولت‌ها، تأثیر

مستقیم بر میزان امنیت ملی آن‌ها دارد (رحیمی روشن، ۱۳۹۶: ۷۹). نکته‌ی اساسی در بازدارندگی این است که اگر کشوری بتواند حریف را متقاعد کند که هزینه‌ها و خطرات خط مشی احتمالی او در دست زدن به حمله، بیشتر از منافع است خواهد توانست امنیت خود را در مقابل آن کشور تأمین کند (همان: ۸۳).

بازدارندگی همه‌جانبه به معنای تقویت توانمندی‌ها و افزایش همه‌طرفیت‌های دفاعی و کسب قابلیت‌های مورد نیاز برای دفع هر گونه تجاوز جهت ناامید ساختن دشمن و خنثی کردن تهدیدهای نظامی خارجی به عنوان محور ثقل سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد (آجورلو و مقصودی، ۱۳۹۷: ۱۰۱). لذا ویژگی بازدارندگی همه‌جانبه به کارگیری تمامی مقدرات و ظرفیت‌های کشور در راستای مقابله با توطئه‌ها و تهدیدهای دشمنان می‌باشد. ایجاد بازدارندگی همه‌جانبه؛ مستلزم وجود هم‌افزایی در خلق قدرت فزاینده است. بنابراین ابزار قدرت زایی؛ در بطن مفهوم بازدارندگی همه‌جانبه نهفته است (کوچکی و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۰).

قدرت

قدرت اساساً به توان و استعداد انسان برای انجام کاری که مطلوب اوست اطلاق می‌شود. در واقع می‌توان گفت که قدرت عبارتست از «توانایی و استعداد فرد برای انجام کار و اعمال اراده بر افراد دیگر به منظور ایجاد رفتار مطلوب»، از طرفی قدرت را جوهر سیاست دانسته‌اند زیرا به سیاست مدار و رهبر سیاسی توانایی تولید نتایج مورد نظرش را می‌دهد (حافظ نیا، ۱۳۹۰: ۲۲۸).

دیوید جابلنسکی در تعریف قدرت می‌نویسد: «قدرت عبارتست از استطاعت، توانایی یا قابلیت‌هایی که به دارنده آن قوه تأثیرگذاری بر رفتار سایر بازیگران را در جهت اهدافش می‌بخشد». در واقع قدرت مقوله‌ای است که دولت‌ها و حکومت‌ها پیوسته در پی کسب آن بوده‌اند. و همواره قدرت زمینه‌ساز سیاست و سیاست ابزار کسب قدرت بوده است؛ از این رو بین سیاست و قدرت پیوسته ارتباط سینرژیکی وجود داشته است (یزدان پناه و دیگران، ۱۳۹۷: ۴۴).

به اعتقاد بسیاری از کارشناسان معیار نهایی قدرت ملی توانمندی نظامی است زیرا کشورها در محیطی به سر می‌برند که در آن امنیت آن‌ها مورد تهدیدهای داخلی و خارجی فراوان و همیشگی قرار دارد. کشوری که مؤثرترین و سایل نظامی (آمیخته از فناوری، رهنامه، آموزش و سازمان) را دارد می‌تواند عملکرد نظام بین‌المللی را به نفع خود شکل دهد یعنی می‌تواند «قواعد بازی» را تعریف و اعمال کند (محمودزاده و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۷۳). لذا امروزه قدرت

نظامی یکی از ابعاد اصلی قدرت ملی و اقتدار ملی است (Boyatzis & Ratti, ۲۰۱۴: ۸۲۴). اهمیت قدرت در نظام بین الملل و در میان بازیگران آن به حدی است که چگونگی توزیع قدرت در میان واحدها و در سطح نظام بین الملل عامل تمایز بازیگران و ساختار نظام بین الملل به شمار می رود (جعفری نیا و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۶۰).

قدرت نظامی

قدرت نظامی عبارت است از قدرت نیروهای مسلح یک کشور توأم با سایر توانایی های ملی و توان زمامداران آن کشور در به کارگیری این نیروها جهت تحقق اهداف امنیت ملی (چگینی، ۱۳۸۴: ۱۹۲). در واقع قدرت نظامی نیرویی با هدف مشخص و برای انجام کار ویژه است که در زمان مناسب برای تحصیل اهداف ملی از آن استفاده می شود (سنجایی، ۱۳۸۰: ۱۲۲).

به طور قطع، قدرت نظامی یکی از مهم ترین ابعاد قدرت و شاید آشکارترین آن به شمار می رود. به اعتقاد بسیاری از راهبردپردازان، معیار نهایی قدرت ملی و دفاعی، توانمندی نظامی است (مرادیان، ۱۳۸۷: ۱۷۲).

قدرت، اساس و مبنای هر گونه اقدامی در عرصه سیاست گذاری دفاعی می باشد. دامنه و میزان اثرگذاری سیاست گذاری ها منوط به سطح توانمندی های بازیگران است؛ به عبارتی پشتوانه اصلی، تصمیم گیرندگان در تدوین سیاست های دفاعی، منابع بالفعل قدرت و نیز توانمندی آن ها در بسیج منابع بالقوه می باشد (زهدی، ۱۳۹۴: ۱۰۴).

تحلیل و ارزیابی قدرت دفاعی و نظامی کشورها، نیازمند بررسی معیارهای مختلف کیفی، کمی، مثبت و منفی است. و به دلیل نقش بی همتایی که این شاخص در تعیین اهداف و رهنامه نظامی کشورها دارد از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده و نیازمند بهره گیری از فنون و الگوهای نوین تصمیم سازی و استفاده از رویکردهای ترکیبی در مواقع ضروری می باشد (مرادیان و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷۰). در سیاست بین الملل، قدرت مؤثر و کارآمد یک دولت در نهایت تابعی از نیروهای نظامی آن و چگونگی و مقایسه این نیروها با نیروهای نظامی دولت های رقیب می باشد (میرشایمر، ۱۳۹۳: ۶۲).

مفهوم قدرت نظامی گرچه ساده به نظر می رسد، اما بسیار پیچیده تر از آن است که در نگاه اول به ذهن می آید، و فقط در یک موقعیت می توان به طور دقیق قدرت نظامی یک کشور را مورد ارزیابی قرار داد، آن هم در زمان جنگ و وقوع درگیری نظامی است (Constantinescu ۲۰۲۰: ۳۲).

جغرافیا و قدرت

در جغرافیای سیاسی سنتی، جغرافیدانان و ژئوپلیتیسین‌ها متأثر از رویکرد جهانی، عوارض جغرافیایی همانند دریا، خشکی و هوا را عامل قدرت یابی و هژمونی قدرت‌ها و کشورها می‌دانستند (اله وردی زاده، ۱۳۹۸: ۱۲۳).

اکنون نیز در دیدگاه‌ها و رویکردهای ژئوپلیتیک بر اهمیت موقعیت جغرافیایی به عنوان عامل مهم تأثیرگذار بر راهبرد کشورها تأکید شده است، و موقعیت جغرافیایی با عملکرد دوگانه خود هم می‌تواند موجب تقویت کشور در تأمین اهداف و منافع ملی شود و هم می‌تواند زمینه وابستگی و ضعف آن را به همراه داشته باشد (کاویانی راد و مالدار، ۱۳۹۶: ۸۵۰).

در واقع بخش عمده‌ای از راهبرد ملی کشورها تابعی از موقعیت ژئوپلیتیک آن‌هاست. موقعیت نسبی واحدهای سیاسی-فضایی و کارکرد ژئوپلیتیک اهمیت فراوانی دارد و هر موقعیت کدهای ژئوپلیتیک مخصوص به خود را دارد و کشورها بر بنیاد آن‌ها اقدام به سیاست‌گذاری و تدوین راهبرد می‌کنند (همان: ۸۴۱-۸۴۲).

در رابطه با ایران موقعیت جغرافیایی، از پایدارترین عوامل تأثیرگذار بر قدرت ملی این واحد سیاسی است (همان: ۸۴۵).

قلمرو و فضای جغرافیایی ایران هم به لحاظ طبیعی و هم به لحاظ انسانی و فرهنگی، هویت خاصی دارد که با مرزهای مشخص طبیعی و انسانی از فضاها و قلمروهای پیرامون خود جدا و متمایز می‌شود. به لحاظ طبیعی قلمرو جغرافیایی فلات ایران در شمال از فضاها و قلمروهای قفقاز، سیبری و آسیای مرکزی، در شرق از فضاها و فلات تبت و فلات دکن (هند) و دشت سند و پنجاب، در جنوب از فضاها و آبی اقیانوس هند، خلیج فارس و شبه جزیره عربستان و در غرب از فضاها و فلات آناتولی و دشت‌های بین‌النهرین متمایز و جدا می‌شود و فضای محصور میان این مناطق دارای هویت طبیعی مشخص است. به لحاظ انسانی و فرهنگی نیز فضای جغرافیایی فلات ایران، ساختار انسانی و فرهنگی خاصی دارد که به وسیله قلمروهای فرهنگی و انسانی پیرامونی متمایز می‌یابد. قلمرو فرهنگی-انسانی ایران در شمال با قلمرو ترک و توران از یک سو و قلمرو روسی-اسلاوی از سوی دیگر، در شرق با قلمرو فرهنگ چینی و هندی و در جنوب و غرب با فرهنگ و قلمرو تمدن عربی و سامی محدود می‌شود. به لحاظ موقعیت ارتباطی، فضای جغرافیایی ایران در محور شمال-جنوب دو عرصه جغرافیایی آب و خشکی را به هم پیوند می‌دهد و در مسیر عمومی ارتباط قاره‌ای اروپا و آسیا و اقیانوسیه، به ویژه آسیای جنوبی و جنوب شرقی قرار دارد. از این رو در معرض تعاملات، استراتژی‌ها، جابه‌جایی‌ها و پدیده‌هایی قرار

دارد که به هر نحو با موقعیت ارتباطی ایران مرتبط باشند. ایران از لحاظ ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک، طی دو قرن اخیر، دقیقاً در حد فاصل استراتژی های دو قدرت بزرگ جهانی داشته رقیب قرار و نقش حایل را در فرایند رفتارهای رقابت آمیز قدرت های جهانی بازی کرده است (حافظ نیا، ۱۳۸۸: ۱۴-۱۵).

موقعیت ممتاز جغرافیایی ایران در نظام بین الملل بیش از آن که برای ایران قدرت آفرین باشد، اغلب تهدید آفرین بوده است. این رابطه معکوس را باید در فرایند متوازن سازی منفی و فقدان منافع ذاتی و درونی قدرت های بزرگ در ایران دید. نگرش کاسب کارانه دولت های اروپایی به ایران، رقابت های قدرت های استعماری، اشغال ایران در جنگ جهانی اول و دوم با وجود اعلان رسمی بی طرفی، بحران آذربایجان به عنوان اولین جرقه جنگ سرد، نگرش ابزاری امریکا به ایران پس از خروج انگلستان از خلیج فارس، مصادیقی برای این معنا هستند. این شواهد نشان می دهند جغرافیای ممتاز یک کشور به خودی خود برای آن قدرت نمی آفریند. ساخت مستحکم و متوازن قدرت در داخل و راهبردهای ملی مبتنی بر اجماع دولت و ملت، مهم ترین عواملی هستند که منزلت یک کشوری را که دارای جغرافیای ممتاز است، در نظام بین المللی ارتقا می دهند (موسوی نیا، ۱۳۹۴: ۱۳۳).

بنابراین در حال حاضر اصلی ترین هدف راهبردی ج.ا.ا ایران را می توان مقابله با تهدیدهای کشورهای منطقه ای و قدرت های بزرگ، بازدارندگی در برابر ابزارهای نظامی، آرایش دفاعی، ائتلاف ها، انگیزه تهاجم بازیگران منطقه ای و بین المللی، تأمین اهداف راهبردی در جهت موازنه گرایی منطقه ای، حفظ نظام سیاسی، حفظ تمامیت ارضی و سرزمینی، مقابله با تهاجم بیگانگان تبدیل شدن ایران به قدرت دائمی منطقه ای، رسیدن به رهبری جهان اسلام و در سطح بین المللی، دست یابی به توان نظامی، فنی و علمی دانست. هر یک از اهداف یاد شده بخشی از راهبرد دفاعی ج.ا.ا ایران محسوب می شود. ایران تلاش دارد تا زمینه های لازم برای ایجاد تعادل منطقه ای از طریق بازدارندگی، تولید قدرت، توازن منطقه ای و نقش آفرینی در مدیریت بحران های منطقه ای را فراهم سازد (Cordesman, ۲۰۱۳: ۷۲).

در همین رابطه در حال حاضر پنج فضای جغرافیایی به صورت مستقیم و غیر مستقیم باعث تأثیرگذاری بر قدرت دفاعی ایران می باشد:

الف) فضای خاص جغرافیایی و عوارض طبیعی دفاعی مناطق و نواحی داخلی کشور ب) موقعیت همسایگی و جغرافیای مرزی ایران با کشورهای عراق، افغانستان و... و مناسبات فی مابین ج) فضای خارج نزدیک کشور (سوریه، لبنان، یمن و...) و تحولات و تنش های منطقه ای حال حاضر

در این فضای جغرافیایی (د) فضای فرامنطقه ای و فشارهای بین المللی غرب به رهبری امریکا در زمینه های دانش هسته ای، حقوق بشر و...

آینده پژوهی

روش‌های مطالعه آینده عموماً برای کمک به درک بهتر آینده به منظور اتخاذ تصمیم های بهتر در زمان کنونی طراحی شده‌اند (منزوی بزرگی و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۱).

در واقع آینده پژوهی، اصول و روش مطالعه و سپس تصمیم گیری، طرح ریزی و اقدام در خصوص علوم و فناوری مرتبط با آینده است. آینده پژوهی، تفکرات فلسفی و روش‌های علمی و الگوهای مختلف بررسی و مطالعه آینده را مطرح و با استفاده از آن‌ها، آینده های بدیل و احتمالی را ترسیم می‌نماید. لذا، آینده پژوهی ابزاری برای معماری و مهندسی هوشمندانه آینده است (وقوفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۲).

با ظهور علم آینده نگاری و استفاده وسیع از قابلیت های آن، روش‌ها و فنون آینده نگاری وارد بطن برنامه‌ریزی شده است (مینائی و همکاران، ۱۳۹۵: ۷).

آینده پژوهی حوزه ای میان رشته ای است که در برگیرنده مجموعه تلاش هایی برای ارایه تصاویر و بدیل هایی از آینده است (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۸).

مقصود آینده‌پژوهی فراهم کردن پاسخ های بر پایه دانش، بر مبنای تجزیه و تحلیل متغیر های راهبردی یا کلیدی و تحلیل رفتار پیشران های مربوط جهت تدوین سناریو ها و ارایه راهبردهای لازم دست یابی به این سناریوها می باشد (Georghiou et al, ۲۰۱۲).

روش شناسی تحقیق

مدل تحلیل اهمیت عملکرد IPA

مدل تحلیل اهمیت-عملکرد IPA از سوی مارتیلا و جیمز ارائه شده است، مدل IPA بر پایه تعیین، تحلیل و رتبه‌بندی شاخص‌های مورد مطالعه استوار است. در واقع، اثربخشی مدل اهمیت- عملکرد شدیداً به شاخص‌ها یا مؤلفه‌های تحلیلی آن وابسته است (Eskildsen et al, ۲۰۰۶: ۲۷-۲۸).

جهت تشکیل ماتریس IP می‌بایست داده‌های مربوط به سطح اهمیت و سطح عملکرد شاخص‌ها، روی شبکه‌ای دو بعدی که در آن محور Y بیانگر بعد اهمیت و محور X بیانگر بعد عملکرد است، نمایش داده شوند. این شبکه دو بعدی ماتریس اهمیت- عملکرد نامیده می‌شود. نقش ماتریس اهمیت عملکرد، که در واقع از چهار قسمت یا ربع تشکیل شده و در هر یک، استراتژی خاصی قرار دارد، کمک به فرایند تصمیم‌گیری است. در مدل تحلیل اهمیت- عملکرد،

از میانگین داده‌های مربوط به سطح عملکرد و میانگین داده‌های مربوط به درجه اهمیت هریک از شاخص‌ها، برای تعیین مختصات هر شاخص و نمایش آن در ماتریس اهمیت عملکرد استفاده می‌شود. به این ترتیب، با جفت شدن این دو مجموعه از مقادیر، هریک از شاخص‌ها در یکی از چهار ربع ماتریس اهمیت- عملکرد قرار می‌گیرد (طیبی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۲۴-۲۲۵).

در تکنیک IPA، منطق آن به نحوی است که قابلیت نگرش‌سنجی در راستای بهبود تصمیم‌گیری و کمک به تصمیم‌گیرندگان در زمینه‌های مختلف را دارد. مدل تحلیل اهمیت- عملکرد برای تطبیق وضع موجود با وضع مطلوب یا بهینه، از کارایی و ویژگی خوبی برخوردار است. این مدل با بررسی میزان اهمیت و درجه عملکرد عوامل هر موضوع با استفاده از روش نخبگانی و پرسشنامه، می‌تواند در شناخت و آسیب‌شناسی و وضعیت موجود و ارائه راهبرد و راهکار مؤثر باشد (جعفرزاده و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۱۱).

روش تحلیل اهمیت عملکرد IPA

تحلیل اهمیت عملکرد IPA، با استفاده از ماتریس دو بعدی است. ماتریس مورد اشاره از چهار وضعیت (ناحیه) به شرح زیر تشکیل گردیده است:

الف) ربع اول (اینجا تمرکز کنید):

در این ناحیه مشخصه‌های ادراک شده برای پاسخ دهندگان بسیار مهم هستند اما سطح عملکرد به نسبت پایین است، این ربع ضعف اساسی سازمان را نشان می‌دهد و نیازمند توجه فوری برای بهبود است.

ب) ربع دوم (کار خوب را ادامه دهید):

مشخصه‌های ادراک شده در ناحیه برای پاسخ دهندگان بسیار مهم هستند در عین حال عملکرد سازمان نیز در بالاترین سطح خود قرار دارد، این ربع به عنوان قوت اصلی سازمان در نظر گرفته می‌شود و این وضعیت را باید حفظ و ادامه داد.

ج) ربع سوم (اولویت پایین):

مشخصه‌های ادراک شده در این ربع از نظر اهمیت و عملکرد پایین ارزیابی می‌شوند، مدیران عالی و تصمیم‌گیرندگان نباید در این بخش تمرکز زیادی داشته باشند، در این ربع منابع محدودی باید هزینه گردد.

د) ربع چهارم (اتلاف منابع):

این ربع شامل مشخصه‌های است که دارای اهمیت پایین هستند اما عملکرد آن‌ها به نسبت بالا است، مدیران عالی و تصمیم‌گیرندگان باید توجه داشته باشند تلاش فعلی بر ویژگی‌های

این ربع غیر ضروری و زائد است، منابع اختصاص یافته به این ویژگی‌ها بیش از مقدار مورد نیاز است و باید جای دیگری صرف شوند (لطیفی و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۵-۱۶).

ربع اول اینجا تمرکز کنید	ربع دوم کار خوب را ادامه دهید
ربع سوم اولویت پایین	ربع چهارم اتلاف منابع

شکل شماره ۱: ماتریس دو بعدی تحلیل اهمیت عملکرد

گام‌های روش IPA

گام اول: ابتدا باید بر اساس هدف مسأله شاخص‌های تأثیرگذار استخراج شوند.
گام دوم: درجه اهمیت عوامل مؤثر را مشخص کنید b_{jp} و c_{jp} به ترتیب نشان دهنده ارزش اهمیت و ارزش عملکرد می‌باشند که برای ویژگی j ام و توسط تصمیم گیرنده p ام تعیین شده است. این ارزش‌ها می‌توانند توسط طیف لیکرت مشخص شوند.
گام سوم: از میانگین هندسی استفاده و نظر همه تصمیم گیرندگان یکپارچه می‌شود. ساعتی پیشنهاد می‌کند که استفاده از میانگین هندسی برای بیان نظر جمع چندین تصمیم گیرنده راه مؤثرتری است. بدین ترتیب b_j ارزش نهایی اهمیت و c_j ارزش نهایی عملکرد مشخصه j ام نامیده می‌شود که حاصل نظر جمعی p کارشناس است.
بدین ترتیب هر مشخصه j ام دارای یک درجه اهمیت و یک درجه عملکرد است.

$$b_j = \left(\prod_{i=1}^n b_{jp} \right)^{\frac{1}{n}}$$

$$c_j = \left(\prod_{i=1}^n c_{jp} \right)^{\frac{1}{n}}$$

گام چهارم: تعیین ارزش آستانه است، ارزش آستانه جهت تعیین خانه‌های ماتریس IPA به کار می‌رود. جهت تعیین ارزش آستانه از میانگین حسابی استفاده می‌شود. ارزش آستانه اهمیت و ارزش آستانه عملکرد به ترتیب با μ_b و μ_c نمایش داده می‌شوند.

$$\mu_b = \frac{\sum_{j=1}^m b_j}{m}$$

ارزش آستانه اهمیت

$$\mu_c = \frac{\sum_{j=1}^m c_j}{m}$$

ارزش آستانه عملکرد

که در اینجا m تعداد مشخصه هایی است که مورد سنجش قرار می گیرند.
گام پنجم: تعیین موقعیت نسبی هر یک از مشخصه ها بر روی ماتریس IPA است.

زیاد	<p>اینجا تمرکز کنید</p> $b_j > \mu_b$ $c_j < \mu_c$	<p>کار خوب را ادامه دهید</p> $b_j > \mu_b$ $c_j > \mu_c$
μ_b	<p>اولویت پایین</p> $b_j < \mu_b$ $c_j < \mu_c$	<p>اتلاف منابع</p> $b_j < \mu_b$ $c_j > \mu_c$
کم	کم	زیاد
	μ_c	

شکل شماره ۲: ماتریس موقعیت نسبی شاخصها

گام ششم: بر اساس رابطه زیر وزن مشخصه زام را تعیین می کنیم.

$$ow_j = |(b_j - c_j) \times b_j|$$

برای سهولت بیشتر جهت تجزیه و تحلیل، وزن مشخصه به دست آمده را نرمالیزه می نمایم،
حال مشخصه هایی که دارای SW_j بیشتری هستند باید در اولویت بالاتر جهت بهبود و توجه قرار گیرند.

روش تحقیق

با توجه به ماهیت موضوع، تحقیق پیش‌رو از لحاظ هدف و نتیجه از نوع کاربردی- توسعه‌ای می‌باشد؛ و از لحاظ ماهیت و روش تلفیقی از روش‌های توصیفی-تحلیلی و استفاده از روش‌های پیمایشی (مصاحبه با خبرگان و پرسشنامه)، و ابزار گردآوری اطلاعات استفاده از اسناد و منابع مرتبط (کتاب، مقالات، اینترنت) و مصاحبه و پرسشنامه می‌باشد، جامعه آماری شامل خبرگان آشنا و دارای زمینه علمی مرتبط با مسائل نظامی-دفاعی (شامل فرماندهان و مدیران عالی رتبه نظامی دارای جایگاه مدیریتی راهبردی در مشاغل صف و ستاد و پژوهش‌گران و محققان شاغل در مراکز علمی و تحقیقاتی نیروهای مسلح و اساتید اعضای هیئت علمی دانشکده جغرافیای دانشگاه‌های تهران و خوارزمی) که تعداد آن‌ها ۳۰ نفر برآورد گردید، که به منظور انتخاب نفرات خبره و تعیین حجم نمونه از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده گردید. گفتنی است نمونه‌گیری هدفمند یکی از روش‌های رایج نمونه‌گیری می‌باشد که در آن گروه‌های شرکت‌کننده بر اساس معیارهای از قبل مشخص شده مربوط به سوال تحقیق توسط پژوهش‌گر انتخاب می‌شوند (Onwuegbuzie & Collins, ۲۰۰۷).

به عبارت دیگر، در این روش شرکت‌کننده‌ها توسط پژوهش‌گر دست‌چین می‌شوند؛ چرا که یا به صورت مشخص دارای ویژگی و ارتباط با پدیده مورد نظر هستند و یا سرشار از اطلاعات در مورد خاصی هستند. (Boswell & Cannon, ۲۰۱۲) در همین راستا حجم نمونه به صورت تمام‌شمار ۳۰ نفر انتخاب که ویژگی آن‌ها مطابق جدول شماره (۲) می‌باشد.

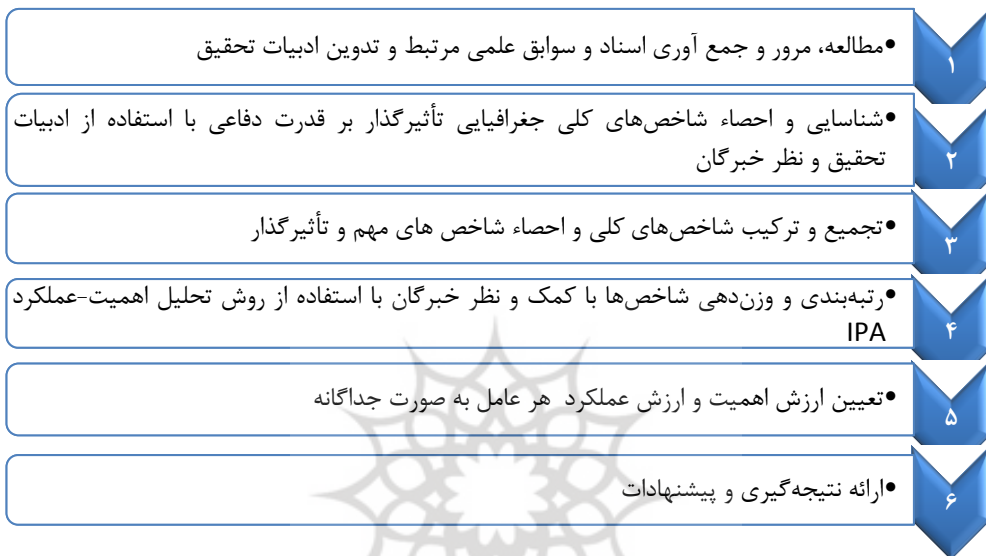
جدول شماره ۲: توصیف پاسخ‌گویان (جامعه نمونه)

عنوان	ویژگی پاسخ‌گویان	فراوانی	درصد فراوانی
جنسیت	مرد	۲۵	٪۸۳,۴
	زن	۵	٪۱۶,۶
سن	۳۰-۴۰	۴	٪۱۳,۳
	۴۰-۵۰	۱۶	٪۵۳,۴
	۵۰-۶۰	۱۰	٪۳۳,۳
تحصیلات	دکتری	۲۶	٪۸۶,۷
	فوق لیسانس	۴	٪۱۳,۳
شغل	نظامی	۱۷	٪۵۶,۷
	استاد دانشگاه	۱۰	٪۳۳,۳
	پژوهش‌گر	۳	٪۱۰
جمع		۳۰ نفر	

مطابق مدل مفهومی تحقیق در شکل شماره (۳)، روند انجام تحقیق به این صورت می‌باشد که در ابتدا جهت احصاء شاخص‌های کلی جغرافیایی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران با بررسی سوابق علمی پیشین (کتب، مقالات و رساله و پایان‌نامه‌های انجام یافته)، پنج معیار: طبیعی، انسانی، اقلیم، ژئوپلیتیک و زیست‌محیطی تعیین و به عنوان کلیدواژه‌های جستجو انتخاب گردیدند، همچنین با انجام مصاحبه با ۱۲ نفر از خبرگان از آنان درخواست گردید که زیرمعیار (شاخص‌های) هر کدام از پنج معیار اصلی را که از دید آنان به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم بر روی قدرت دفاعی ایران تأثیرگذار هستند مشخص نمایند. و در گام دوم با تشکیل گروه خبرگی، شاخص‌های مشابه با یکدیگر ادغام و در ادامه با استفاده از پرسشنامه طیف لیکرت عوامل مهم و اثرگذار رتبه‌بندی و تعیین (به منظور تعیین عوامل مهم و پراهمیت پرسشنامه‌ای به صورت گزینه‌ها یا انتخاب‌های چندگانه و به شیوه طیف لیکرت: کاملاً موافق، موافق، بی‌تفاوت، مخالف و کاملاً مخالف، طراحی و در اختیار کارشناسان و خبرگان مربوط قرار گرفته است) و در انتها با استفاده از مدل تحلیل اهمیت- عملکرد IPA، اقدام به ارزیابی و وزن‌دهی عوامل نموده و عوامل دارای اولویت و مهم جغرافیایی تأثیرگذار بر آینده قدرت دفاعی ایران مشخص شده است. لازم به ذکر است به منظور بررسی روایی تحقیق، پرسشنامه تهیه

شده) شاخص‌های احصاء شده از ادبیات پژوهش‌های پیشین و مصاحبه) قبل از توزیع میان حجم نمونه، توسط ۸ نفر از خبرگان بررسی و مورد تأیید قرار گرفت. همچنین جهت تعیین پایایی ابزار تحقیق نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که میزان آن در پرسشنامه در بعد اهمیت ۰/۹۱ و در بعد عملکرد ۰/۸۹ محاسبه گردید.

شکل شماره ۳: مدل مفهومی تحقیق

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

تعیین شاخص‌های کلی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی در گام نخست به منظور شناسایی و مشخص نمودن شاخص‌های جغرافیایی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی، با مرور ادبیات پژوهش و همچنین انجام مصاحبه و توزیع پرسش‌نامه میان تعداد ۳۰ نفر از خبرگان آشنا و دارای زمینه کاری و علمی مرتبط با موضوع تحقیق، تعداد ۷۳ شاخص به عنوان شاخص‌های کلی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران مطابق جدول شماره (۳) مورد شناسایی واقع گردیدند.

جدول شماره ۳: شاخص‌های کلی جغرافیایی مؤثر بر قدرت دفاعی ایران

ردیف	عنوان شاخص	ردیف	عنوان شاخص	ردیف
۱	منابع طبیعی و زیرزمینی کشور	۳۸	موقعیت دریایی کشور و دسترسی به آب‌های آزاد	۱
۲	شرایط جغرافیای طبیعی و جبری کشور	۳۹	موقعیت ارتباطی کشور	۲
۳	وزن ژئوپلیتیک کشور	۴۰	شبکه‌های مواصلاتی و خطوط انتقال کالا و انرژی	۳
۴	موقعیت راهبردی سواحل جنوبی	۴۱	گسیختگی و عدم یکپارچگی سرزمینی	۴
۵	در اختیار داشتن تنگه‌ها و جزایر استراتژیک	۴۲	تنوع مناطق آب و هوایی کشور	۵
۶	موقعیت راهبردی کشور	۴۳	طول سواحل دریایی کشور	۶
۷	نوسانات و تغییرات اقلیم (آب و هوا)	۴۴	ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی کشور	۷
۸	وضعیت و تعدد رودخانه‌های داخلی	۴۵	مکمل‌های فضایی و جغرافیایی در ماورای مرزها	۸
۹	وسعت و عمق استراتژیک و راهبردی کشور	۴۶	کیفیت و طول راه‌های ارتباطی کشور	۹
۱۰	موقعیت استراتژیک و ژئوپلیتیک کشور	۴۷	وضعیت توپوگرافی کشور	۱۰
۱۱	تخریب زیست بوم‌های مناطق مختلف کشور	۴۸	نحوه مدیریت آلودگی آب و هوا و محیط زیست	۱۱
۱۲	بحران کمبود منابع آبی داخلی	۴۹	طول مرزها	۱۲
۱۳	تغییر در سرچشمه‌های آبی داخلی	۵۰	مدیریت صحیح اکوسیستم و منابع معدنی و زیرزمینی	۱۳
۱۴	دستکاری و نوترکیبی ژن‌ها	۵۱	تغییر در وضعیت رودخانه‌های مرزی	۱۴

نارضایتی ساکنین مناطق غربی کشور به علت وجود ریزگردها و آلودگی‌های زیست محیطی	۵۲	اجرای صحیح طرح آمایش سرزمینی در مناطق مرزی	۱۵
میزان توسعه نقاط محروم و مناطق مرزی کشور	۵۳	پوشش گیاهی و جنگلی کشور	۱۶
تبدیل و تغییر کاربری اراضی طبیعی کشور	۵۴	بروز بلایای طبیعی (سیل، زلزله و...)	۱۷
گسترش ویروس‌های کشنده جدید در جهان (ابولا، کرونا و...)	۵۵	اقدامات احتیاطی و آمادگی در برابر بلایای طبیعی (زلزله، سیل، رانش زمین و...)	۱۸
میزان ذخایر راهبردی غیر قابل تجدید	۵۶	افزایش محصولات تراریخته کشاورزی	۱۹
گسترش تهدیدات اگروتورویسم موانع توپوگرافیک و طبیعی دفاعی کشور	۵۷	گسترش عوامل مولکولی بیماری‌زا	۲۰
تراکم فضایی کشور	۵۸	توزیع عادلانه منابع در سراسر کشور	۲۱
طبیعت خاص مرزهای کشور	۵۹	افزایش دما و بروز خشک‌سالی رقابت‌های داخلی و محلی بر سر منابع آبی	۲۲
وضعیت مورفولوژیکی و توپوگرافی کشور	۶۰	موقعیت و عوارض خاص جغرافیایی کشور	۲۳
داشتن موقعیت کانونی جهت جذب آوارگان و مهاجرین	۶۱	رقابت‌های خارجی با کشورهای همسایه بر سر منابع مشترک آبی	۲۴
بنیادهای زیستی کشور	۶۲	گسترش بروز تهدیدات مرتبط با امنیت غذایی	۲۵
میزان تولیدات محصولات استراتژیک کشاورزی	۶۳	باروری مصنوعی ابرها	۲۶
پشتوانه قانونی مؤثر جهت اعمال ضوابط زیست محیطی	۶۴	جابه‌جایی فصلی کوچ‌نشینان در دو سوی مرزهای کشور	۲۷
تنوع مناطق صعب‌العبور کوهستانی و بیابانی کشور	۶۵	شیوع بیماری‌های مسری و فراگیر	۲۸
باروری و توسعه قابلیت‌های ارتباطی ایران در حوزه‌های حمل و نقل (زمینی، ریلی، هوایی، دریایی)	۶۶	تراکم جمعیت در مناطق مختلف و مرزی کشور	۲۹
	۶۷		۳۰

میزان مصرف آب در کشور	۶۸	میزان منابع آبی سطحی و زیرزمینی داخلی	۳۱
تدوین راهبردهای دفاعی بر مبنای واقعیت‌های جغرافیایی	۶۹	توسعه و استفاده از ظرفیت‌های حوزه‌های ژئوپلیتیکی و دریایی	۳۲
پهنه‌بندی و اولویت‌بندی محدوده‌های مرزی بر مبنای خطر و تهدیدات احتمالی	۷۰	استقرار صنایع و اماکن حساس بر بسترهای طبیعی ناامن و پرخطر (زلزله، سیل، طوفان و...)	۳۳
وضعیت و تنگناهای ژئوپلیتیکی کشورهای همسایه	۷۱	تنوع در تولید محصولات استراتژیک کشاورزی	۳۴
در اختیار داشتن جزایر متعدد در خلیج فارس	۷۲	استفاده مناسب از عوارض زمین	۳۵
تسلط بر تنگه هرمز	۷۳	تعدد همسایگان در اختیار داشتن پایگاه اطلاعات جغرافیایی کشورهای هم‌جوار	۳۶ ۳۷

تجمیع و ادغام شاخص‌ها

در ادامه بر اساس روش گروه خبرگی، از کارشناسان و خبرگان مربوطه خواسته شد تا با بررسی دقیق‌تر، تعدادی از شاخص‌ها که دارای اشتراک و شباهت و هم‌جنس می‌باشند را شناسایی و با هم تجمیع نمایند، که نتیجه احصاء تعداد ۲۸ عامل به شرح جدول شماره (۴) می‌باشد.

جدول شماره ۴: تجمیع و ادغام شاخص‌های جغرافیایی مؤثر بر آینده قدرت دفاعی ایران

ردیف	عنوان عامل	ردیف	عنوان عامل	ردیف
۱	پشتوانه قانونی مؤثر جهت اعمال ضوابط زیست محیطی و تبدیل و تغییر کاربری اراضی طبیعی کشور و پوشش گیاهی و جنگلی کشور	۱۵	پهنه‌بندی و اولویت‌بندی محدوده‌های مرزی بر مبنای خطر و تهدیدات احتمالی و تدوین راهبردهای دفاعی بر مبنای واقعیت‌های جغرافیایی کشور	
۲	طول سواحل دریایی و موقعیت راهبردی سواحل جنوبی و در اختیار داشتن جزایر متعدد در خلیج فارس و در اختیار داشتن تنگه‌ها و جزایر استراتژیک و تسلط بر تنگه هرمز	۱۶	شرایط جغرافیای طبیعی و جبری و عوارض خاص جغرافیایی و وضعیت توپوگرافی و موانع توپوگرافیک و طبیعی دفاعی و گسیختگی و عدم یکپارچگی سرزمینی و تنوع مناطق صعب‌العبور کوهستانی و بیابانی کشور	
۳	وزن ژئوپلیتیک کشور و موقعیت راهبردی، استراتژیک و ژئوپلیتیکی کشور	۱۷	میزان منابع طبیعی و زیرزمینی و ذخایر راهبردی غیر قابل تجدید کشور	

ارزیابی و اولویت‌بندی عوامل جغرافیایی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران / 141

تعدد همسایگان و مکمل‌های فضایی و جغرافیایی در ماورای مرزها	۱۸	وضعیت و تعدد رودخانه‌های داخلی و میزان منابع آبی سطحی و زیرزمینی داخلی	۴
افزایش دما و بروز خشک‌سالی و بحران کمبود منابع آبی داخلی و میزان مصرف آب در کشور و بروز رقابت‌های داخلی و محلی بر سر منابع آبی	۱۹	طول مرزها و طبیعت خاص مرزهای کشور و وسعت و عمق استراتژیک و راهبردی کشور	۵
دستکاری و نوترکیبی ژن‌ها، گسترش عوامل مولکولی بیماری‌زا و وپروس‌های کشنده جدید در جهان (ابولا، کرونا و...) و شیوع بیماری‌های مسری و فراگیر	۲۰	موقعیت ارتباطی و دریایی کشور و دسترسی به آب‌های آزاد	۶
گسترش تهدیدات اگروتورریسم و تهدیدات مرتبط با امنیت غذایی و افزایش محصولات تراریخته کشاورزی	۲۱	مدیریت صحیح اکوسیستم و منابع معدنی و زیرزمینی و نحوه مدیریت آلودگی آب و هوا و محیط زیست و تخریب زیست بوم‌ها و بنیادهای زیستی مناطق مختلف کشور	۷
میزان تولیدات محصولات استراتژیک کشاورزی و تنوع در تولید محصولات استراتژیک کشاورزی	۲۲	تغییر در سرچشمه‌های آبی داخلی تامین کننده آب‌های مرزی و تغییر در وضعیت رودخانه‌های مرزی	۸
بروز بلاایای طبیعی (سیل، زلزله و...)، استقرار صنایع و اماکن حساس بر بسترهای طبیعی ناامن و پرخطر (زلزله، سیل، طوفان و...) و پیش‌بینی اقدامات احتیاطی و آمادگی در برابر بلاایای طبیعی (زلزله، سیل، رانش زمین و...)	۲۳	وضعیت مورفولوژیکی و توپوگرافی کشور و استفاده مناسب از عوارض زمین	۹
اجرای صحیح طرح آمایش سرزمینی در مناطق مرزی و توزیع عادلانه منابع در سراسر کشور و میزان توسعه نقاط محروم و مناطق مرزی	۲۴	شبکه‌های مواصلاتی و خطوط انتقال کالا و انرژی و کیفیت و طول راه‌های ارتباطی کشور و باروری و توسعه قابلیت‌های ارتباطی ایران در حوزه‌های حمل و نقل (زمینی، ریلی، هوایی، دریایی)	۱۰
ظرفیت‌های ژئوپولیتیکی کشور و توسعه و استفاده از ظرفیت‌های حوزه‌های ژئوپولیتیکی و دریایی	۲۵	وضعیت و تنگناهای ژئوپولیتیکی کشورهای همسایه و رقابت‌های خارجی با کشورهای همسایه بر سر منابع مشترک آبی	۱۱
نارضایتی ساکنین مناطق غربی کشور به علت وجود ریزگردها و آلودگی‌های زیست محیطی	۲۶	تراکم فضایی کشور و میزان تراکم جمعیت در مناطق مختلف و مرزی کشور	۱۲
	۲۷	در اختیار داشتن پایگاه اطلاعات جغرافیایی کشورهای هم‌جوار	۱۳

داشتهن موقعیت کانونی جهت جذب آوارگان و مهاجرین	۲۸	جابه‌جایی فصلی کوچ‌نشینان در دو سوی مرزهای کشور	۱۴
--	----	---	----

رتبه بندی و تعیین ارزش عوامل

در ادامه پر سش نامه ای به منظور برر سی ارزش هر یک از ۲۸ عامل به دست آمده در مرحله پیشین تهیه و در اختیار کارشناسان و خبرگان قرار گرفت که بر اساس معدل گیری یک تا پنج (بر مبنای طیف لیکرت)، از میان ۲۸ عامل کلی، آن دسته از عوامل که نمره ای کم تر از میانگین را کسب نمودند به عنوان عوامل کم اهمیت حذف و تعداد ۱۶ عامل که نمره بالاتر از میانگین را به خود اختصاص دادند مطابق جدول شماره (۵) به عنوان عوامل مهم جهت بررسی نهایی انتخاب و کد گذاری گردیدند.

جدول شماره ۵: عوامل مهم تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران

عنوان عامل	کد عامل
پهنه‌بندی و اولویت‌بندی محدوده‌های مرزی بر مبنای خطر و تهدیدات احتمالی و تدوین راهبردهای دفاعی بر مبنای واقعیت‌های جغرافیایی کشور	A ۱
شبکه‌های مواصلاتی و خطوط انتقال کالا و انرژی و کیفیت و طول راه‌های ارتباطی کشور و میزان باروری و توسعه قابلیت‌های ارتباطی ایران در حوزه‌های حمل و نقل (زمینی، ریلی، هوایی، دریایی)	A ۲
وزن ژئوپلیتیک کشور و موقعیت راهبردی، استراتژیک و ژئوپلیتیکی کشور	A ۳
طول مرزها و طبیعت خاص مرزهای کشور و وسعت و عمق استراتژیک و راهبردی کشور	A ۴
تغییر در سرچشمه‌های آبی داخلی تامین کننده آب‌های مرزی و تغییر در وضعیت رودخانه‌های مرزی	A ۵
وضعیت مورفولوژیکی و توپوگرافی کشور و استفاده مناسب از عوارض زمین	A ۶
وضعیت و تنگناهای ژئوپلیتیکی کشورهای همسایه و رقابت‌های خارجی با کشورهای همسایه بر سر منابع مشترک آبی	A ۷
تراکم فضایی کشور و میزان تراکم جمعیت در مناطق مختلف و مرزی کشور	A ۸
طول سواحل دریایی و موقعیت راهبردی سواحل جنوبی و در اختیار داشتن جزایر متعدد در خلیج فارس و در اختیار داشتن تنگه‌ها و جزایر استراتژیک و تسلط بر تنگه هرمز	A ۹
شرایط جغرافیای طبیعی و جبری و عوارض خاص جغرافیایی و وضعیت توپوگرافی و موانع توپوگرافیک و طبیعی دفاعی و گسیختگی و عدم یکپارچگی سرزمینی و تنوع مناطق صعب‌العبور کوهستانی و بیابانی کشور	A ۱۰
میزان منابع طبیعی و زیرزمینی و ذخایر راهبردی غیر قابل تجدید کشور	A ۱۱
موقعیت ارتباطی و دریایی کشور و دسترسی به آب‌های آزاد	A ۱۲
دستکاری و نوترکیبی ژن‌ها، گسترش عوامل مولکولی بیماری‌زا و ویروس‌های کشنده جدید در جهان (ایولا، کرونا و...) و شیوع بیماری‌های مسری و فراگیر	A ۱۳
میزان تولیدات محصولات استراتژیک کشاورزی و تنوع در تولید محصولات استراتژیک کشاورزی	A ۱۴

ارزیابی و اولویت‌بندی عوامل جغرافیایی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران / 143

A ۱۵	اجرای صحیح طرح آمایش سرزمینی در مناطق مرزی و توزیع عادلانه منابع در سراسر کشور و میزان توسعه نقاط محروم و مناطق مرزی
A ۱۶	ظرفیت‌های ژئوپولیتیکی کشور و توسعه و استفاده از ظرفیت‌های حوزه‌های ژئوپولیتیکی و دریایی

در ادامه و در گام بعدی با تنظیم پرسشنامه و توزیع میان تعداد ۳۰ نفر از خبرگان ارزش اهمیت b_{jp} و ارزش عملکرد c_{jp} هر عامل به صورت جداگانه بر مبنای طیف لیکرت ۵ تایی مطابق جدول شماره (۶) تعیین می‌گردد.

جدول شماره ۶: ارزش اهمیت و عملکرد عوامل

کد عامل	ارزش اهمیت b_{jp}					ارزش عملکرد c_{jp}				
	۱	۲	۳	۴	۵	۱	۲	۳	۴	۵
A1	-	-	۱۲	۹	۹	-	-	۸	۱۳	۸
A2	-	۹	۱۶	۵	-	۹	۷	۱۳	۱	-
A3	-	-	۸	۱۴	۸	۱۲	۱۰	۳	۴	۱
A4	-	-	۷	۱۱	۱۲	۷	۱۲	۹	۲	-
A5	۸	۱۲	۹	۱	-	۱۱	۱۲	۷	-	-
A6	۵	۸	۱۶	۱	-	۲	۱	۱۴	۱۰	۳
A7	-	۶	۱۷	۷	-	۷	۸	۱۴	۱	-
A8	-	-	۹	۱۱	۱۰	-	-	۱۰	۱۲	۸
A9	-	-	۷	۱۳	۱۰	۸	۱۴	۷	۱	-
A10	-	-	۸	۱۲	۱۰	-	-	۹	۹	۱۱
A11	۲	۹	۱۶	۳	-	۹	۹	۱۰	۲	-
A12	-	-	۱۵	۱۲	۳	۸	۱۶	۵	۱	-
A13	۳	۸	۱۵	۴	-	۱۰	۱۳	۷	-	-
A14	۱۰	۱۰	۱۰	-	-	-	-	۸	۱۳	۵
A15	۱۱	۱۱	۸	-	-	-	-	۹	۱۱	۷
A16	۴	۱۰	۱۲	۶	-	۷	۱۵	۸	-	-

در ادامه ارزش آستانه اهمیت و عملکرد عوامل را به دست می‌آوریم:

$$\mu_b = 3,145$$

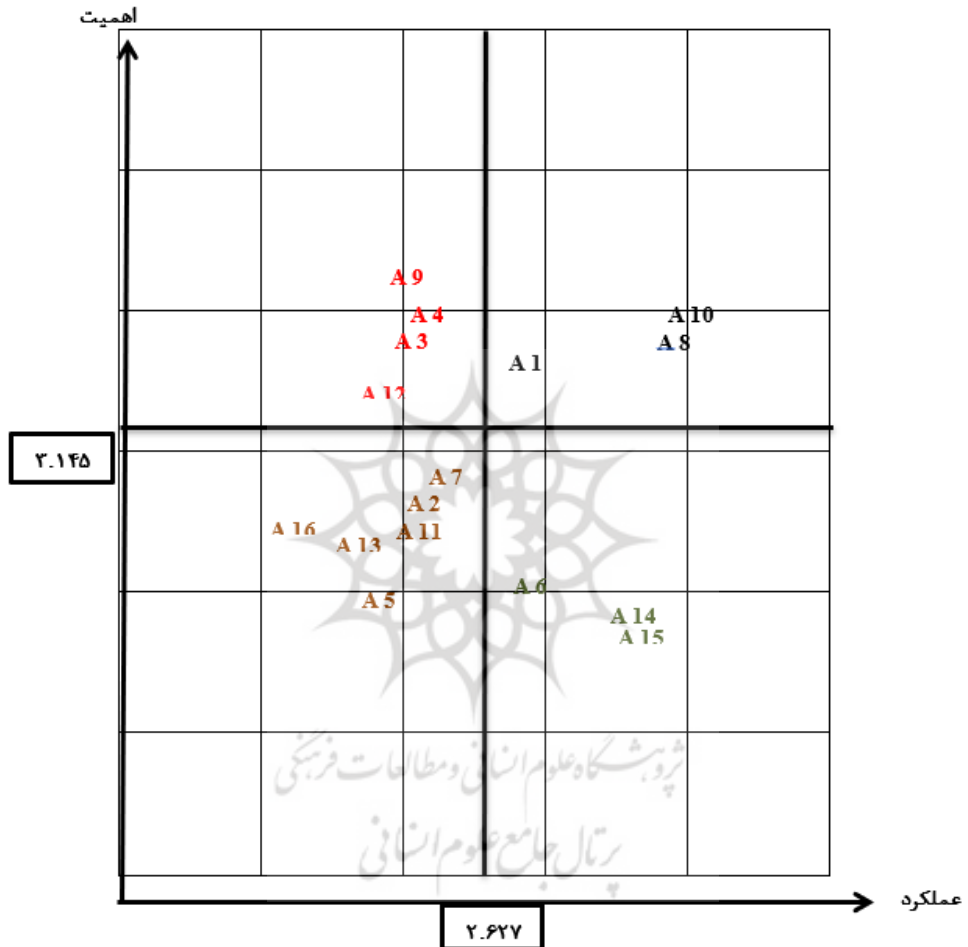
$$\mu_c = 2,627$$

در گام بعدی موقعیت نسبی هر یک از عوامل را مطابق شکل شماره (۴) بر روی ماتریس IPA مشخص می‌کنیم.

در ادامه وزن هر کدام از عوامل را بر اساس رابطه زیر تعیین و سپس اقدام به نرمالیزه کردن

اوزان به دست آمده جهت هر عامل نموده و در نهایت هر کدام از عوامل بر مبنای وزن نرمال به دست آمده (SW_j) اولویت بندی می شوند. ماحصل کار مطابق جدول شماره (۷) می باشد.

$$ow_j = |(b_j - c_j) \times b_j|$$

جدول شماره ۷: تعیین وزن و اولویت بندی عوامل

وزن عامل	وزن عامل	عنوان عامل	کد عامل
SW_j	OW_j		
0.138125	11.44	پهنه‌بندی و اولویت‌بندی محدوده‌های مرزی بر مبنای خطر و تهدیدات احتمالی و تدوین راهبردهای دفاعی بر مبنای واقعیت‌های جغرافیایی کشور	A1
0.041524	3.4392	شبکه‌های مواصلاتی و خطوط انتقال کالا و انرژی و کیفیت و طول راه‌های ارتباطی کشور و میزان باروری و توسعه قابلیت‌های ارتباطی ایران در حوزه‌های حمل و نقل (زمینی، ریلی، هوایی، دریایی)	A2
0.051515	4.266668	وزن ژئوپلیتیک کشور و موقعیت راهبردی، استراتژیک و ژئوپلیتیکی کشور	A3
0.060369	5	طول مرزها و طبیعت خاص مرزهای کشور و وسعت و عمق استراتژیک و راهبردی کشور	A4
0.021974	1.820001	تغییر در سرچشمه‌های آبی داخلی تامین کننده آب‌های مرزی و تغییر در وضعیت رودخانه‌های مرزی	A5
0.054842	4.542222	وضعیت مورفولوژیکی و توپوگرافی کشور و استفاده مناسب از عوارض زمین	A6
0.047611	3.943333	وضعیت و تنگناهای ژئوپلیتیکی کشورهای همسایه و رقابت‌های خارجی با کشورهای همسایه بر سر منابع مشترک آبی	A7
0.142847	11.83111	تراکم فضایی کشور و میزان تراکم جمعیت در مناطق مختلف و مرزی کشور	A8
0.051153	4.236665	طول سواحل دریایی و موقعیت راهبردی سواحل جنوبی و در اختیار داشتن جزایر متعدد در خلیج فارس و در اختیار داشتن تنگه‌ها و جزایر استراتژیک و تسلط بر تنگه هرمز	A9
0.147301	12.2	شرایط جغرافیای طبیعی و جبری و عوارض خاص جغرافیایی و وضعیت توپوگرافی و موانع توپوگرافیک و طبیعی دفاعی و گسیختگی و عدم یکپارچگی سرزمینی و تنوع مناطق صعب‌العبور کوهستانی و بیابانی کشور	A10
0.037563	3.111112	میزان منابع طبیعی و زیرزمینی و ذخایر راهبردی غیر قابل تجدید کشور	A11
0.042017	3.480001	موقعیت ارتباطی و دریایی کشور و دسترسی به آب‌های آزاد	A12
0.028977	2.4	دستکاری و توترکیبی زن‌ها، گسترش عوامل مولکولی بیماری‌زا و ویروس‌های کشنده جدید در جهان (ایولا، کرپسا و...) و شیوع بیماری‌های مسری و فراگیر	A13
0.063589	5.266666	میزان تولیدات محصولات استراتژیک کشاورزی و تنوع در تولید محصولات استراتژیک کشاورزی	A14
0.062704	5.193333	اجرای صحیح طرح آمایش سرزمینی در مناطق مرزی و توزیع عادلانه منابع در سراسر کشور و میزان توسعه نقاط محروم و مناطق مرزی	A15
0.007888	0.653332	ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی کشور و توسعه و استفاده از ظرفیت‌های حوزه‌های ژئوپلیتیکی و دریایی	A16

نتیجه گیری

با توجه به سوال مطرح شده در ابتدای تحقیق با عنوان: مهم ترین و با اولویت ترین عوامل جغرافیایی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران کدامند؟ تعداد سه عامل A_1 ، A_8 ، A_{10} ، به شرح زیر:

الف) شرایط جغرافیای طبیعی و جبری و عوارض خاص جغرافیایی و وضعیت توپوگرافی و موانع توپوگرافیک و طبیعی دفاعی و گسیختگی و عدم یکپارچگی سرزمینی و تنوع مناطق صعب العبور کوهستانی و بیابانی کشور

ب) تراکم فضایی کشور و میزان تراکم جمعیت در مناطق مختلف و مرزی کشور

ج) پهنه بندی و اولویت بندی محدوده های مرزی بر مبنای خطر و تهدیدات احتمالی و تدوین راهبردهای دفاعی بر مبنای واقعیت های جغرافیایی کشور

با توجه به وزن نهایی به دست آمده و محل قرار گرفتن در ماتریس موقعیت نسبی به عنوان عوامل دارای اولویت و تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران تعیین می گردند که هم از اهمیت نسبی بالا برخوردار هستند و هم عملکرد بالاتری نسبت به سایر عوامل دارند. و راهبرد مناسب و مطلوب در خصوص این سه عامل حفظ، ثبات و تداوم وضعیت موجود می باشد.

از طرف دیگر تعداد چهار عامل A_9 ، A_4 ، A_3 ، A_{12} ، به شرح زیر:

الف) طول سواحل دریایی و موقعیت راهبردی سواحل جنوبی و در اختیار داشتن جزایر متعدد در خلیج فارس و در اختیار داشتن تنگه ها و جزایر استراتژیک و تسلط بر تنگه هرمز

ب) طول مرزها و طبیعت خاص مرزهای کشور و وسعت و عمق استراتژیک و راهبردی کشور

ج) وزن ژئوپلیتیک کشور و موقعیت راهبردی، استراتژیک و ژئوپلیتیکی کشور

د) موقعیت ارتباطی و دریایی کشور و دسترسی به آب های آزاد

با توجه به محل قرار گرفتن در ماتریس موقعیت نسبی به عنوان عوامل مهم و تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران مطرح می باشند که از اهمیت نسبی بالایی برخوردار هستند که به دلیل نداشتن برنامه ریزی مناسب از جانب مسئولان و تصمیم گیرندگان حوزه دفاعی - امنیتی عملکرد مطلوب و قابل قبولی ندارند و لذا راهبرد مطلوب و مناسب، تلاش و برنامه ریزی به منظور دستیابی به عملکرد مناسب و قابل قبول جهت این چهار عامل است.

با مطالعه تحقیقات علمی مرتبط پیشین:

امینی (۱۴۰۱) در تحقیق تحت عنوان: تحلیلی بر عوامل جغرافیایی برترساز در منطقه عملیات (مطالعه موردی جنگ دوم قره‌باغ - ۲۷ سپتامبر تا ۱ نوامبر ۲۰۲۰م)، شاخص‌های جغرافیایی اعم از جغرافیای طبیعی و انسانی را در روند جنگ دوم قره‌باغ و کسب برتری جمهوری آذربایجان تأثیرگذار و مهم دانسته است. جنیدی و کیانی‌نژاد (۱۴۰۰) در تحقیق تحت عنوان: نقش عوامل جغرافیای طبیعی در عملیات والفجر ۸، بررسی و شناخت دقیق عوامل جغرافیایی، از جانب فرماندهان نظامی و طراحان عملیات را از مهم‌ترین دلایل موفقیت و کسب برتری نسبت به دشمن دانسته است. الهویردی‌زاده (۱۳۹۸) در تحقیق تحت عنوان: تبیین نقش عوامل جغرافیایی و سرزمینی در قدرت دریایی کشورها، دسترسی دریایی؛ خصوصیات منطقه ساحلی؛ گستره سرزمینی کشور دریایی؛ مناطق دریایی؛ تماس با شبکه‌های ارتباطی دریایی (تنگه‌ها، کانال و...) و جزایر را از جمله مهم‌ترین عناصر مؤلفه جغرافیایی و سرزمینی کشور دانسته که بر قدرت دریایی کشورها تأثیر می‌گذارد. و در این میان دسترسی دریایی و ویژگی‌های منطقه ساحلی بر سایر عناصر جغرافیایی و سرزمینی قدرت دریایی برتری دارند.

با مقایسه و تطبیق تحقیقات صورت پذیرفته، نتایج حاکی از آن است که عامل جغرافیا و مؤلفه‌های مرتبط با آن دارای نقش مهم و تأثیرگذار بر تقویت قدرت دفاعی کشور و به تبع آن قدرت ملی دارد. بنابراین با در نظر گرفتن شرایط محیطی منطقه جنوب غرب آسیا که فاقد بستر مناسب و سیستم امنیتی پایدار بوده، همچنین با لحاظ موقعیت خاص کشور ایران که هدایت و رهبری جهان تشیع را بر عهده دارد، کاوش محیطی و تهدیدهای مطرح به منظور حفظ آمادگی دفاعی کشور در حال حاضر و آینده در راستای ترسیم چشم‌انداز امنیتی مناسب و تدوین راهبردهای دفاعی کارآمد و هدفمند بر مبنای عوامل اولویت‌دار و مهم مؤثر بر ارتقای قدرت دفاعی کشور جهت مقابله با تهدیدهای نظامی قابل تصور، ضروری و مورد نیاز می‌باشد.

همچنین عدم توجه به این مهم با توجه به موقعیت ژئواستراتژیک کشور و تنوع تهدیدات متصور در آینده، خود منجر به ایجاد صدمه و خسارت به منافع و اقتدار ملی کشور و کاهش امنیت ملی کشور در درازمدت خواهد گردید. بنابراین تدوین و طراحی سیاست‌های دفاعی کشور در آینده به صورت هدفمند و توجه و تأکید خاص بر تقویت عوامل کلیدی از سوی استراتژیست‌های نظامی و مقامات عالی رتبه تصمیم‌گیرنده و در نهایت انسجام بخشی به طرح‌های بازدارنده دفاعی و قدرت افزایی به منظور دفع تهدیدهای پیش‌رو، از ضروریات اساسی ارتقاء قدرت و توان

دفاعی کشور می‌باشد.

در نهایت و در جمع بندی، می‌توان اذعان داشت که بدون تردید ارتباط مستقیم میان قدرت و به ویژه قدرت دفاعی با بقای یک کشور در منازعات بین‌المللی و تأثیرگذاری بر تحولات منطقه‌ای و حتی جهانی وجود دارد و در محیط پرخطر و فاقد اقتدار مرکزی، حفظ بقا و موجودیت سیاسی کشور بدون داشتن اقتدار دفاعی و بازدارنده قابلیت تحقق نخواهد داشت. از آنجا که قدرت، عامل اصلی بقای کشورها و دولت‌ها بوده و کشورهایی که اقدام به تقویت و توسعه مؤلفه‌های مؤثر بر قدرت خود نمایند قادر خواهند بود حیات، بقاء و پیشرفت خود را در فضای آنارشیک بین‌الملل تأمین و تضمین نمایند، که در این میان جغرافیا و زیست بوم به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم تأثیرگذار بر قدرت دفاعی مطرح می‌باشد که با اهمیت و تأکیدی که بر نقش و تأثیر عوامل جغرافیایی در تقویت بعد نظامی قدرت ملی و به تبع آن تأمین امنیت ملی و منافع ملی وجود دارد همواره از سوی ژئوپلیتیسین‌ها و نظامیان در دوره‌های مختلف تاریخی مورد تأکید بوده، لذا عوامل دارای اولویت و مهم بدست آمده از نتایج تحقیق می‌بایست در تدوین راهبردهای نظامی و دفاعی کشور لحاظ و مورد توجه قرار گیرند.

بر اساس چارچوب نظری تحقیق، از آنجا که نظریه‌ی بازدارندگی مبتنی بر عامل قدرت بوده و ارتباط و پیوند نزدیکی با عنصر قدرت دارد، بازدارندگی در دوران جنگ سرد و رقابت دو ابرقدرت وقت توانست به عنوان تجربه‌ای موفق از بروز جنگ و درگیری نظامی بین بازیگران مهم جهانی جلوگیری نماید و با پایان جنگ سرد و در حال حاضر بازدارندگی شکل منطقه‌ای به خود گرفته است و نقش مهمی در ممانعت از بروز درگیری مستقیم نظامی میان قدرت‌های منطقه‌ای ایفا می‌نماید. و با توجه به موقعیت خاص ژئواستراتژیک و ارتباطی کشور در منطقه و ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی-انقلابی حاکم بر روابط و سیاست خارجی کشور و تهدیدات بی‌شمار متصور، باید اذعان نمود تهدید و تصور تهدید از مهم‌ترین عناصر تشکیل دهنده مفهوم امنیت ملی ایران به خصوص پس از انقلاب ۱۹۷۹ بوده که در نوع نگرش رهبران سیاسی و نظامیان مطرح می‌باشد که در همین ارتباط اتخاذ سیاست بازدارندگی منطقه‌ای از ضروریات اساسی بوده که می‌بایست مورد توجه دولت‌مردان و استراتژیستین‌های نظامی کشور قرار گیرد. که در این میان اقتدار همه جانبه نیروهای مسلح کشور از مؤلفه‌های اصلی اقتدار ملی و دستیابی به بازدارندگی می‌باشد. از آنجا که در گفتمان کشور دیانت با سیاست و قدرت پیوند عمیق داشته و هویت فرهنگی ملت و سیستم سیاسی را شکل می‌دهد، بازدارندگی همه‌جانبه در جمهوری اسلامی ایران بر پایه الزامات تصریحی دین مبین اسلام و قرآن کریم قرار دارد که

ضرورت اتخاذ تدابیر دفاعی را به روشنی و صراحت در آیات: «۲۰۰ آل عمران، ۷۱ نساء و با تأکید ویژه، آیه ۶۰ سوره انفال» به مسلمانان گوشزد می‌نماید. بنابراین با توجه به دین بنیاد بودن کلیت نظام جمهوری اسلامی ایران و لزوم توجه و پیاده‌سازی هنجارهای دین مبین اسلام و دستورات صریح قرآن کریم در آیات ذکر گردیده، لزوم اتخاذ راهبرد بازدارندگی را در سیاست‌های دفاعی کشور بیش از پیش نمایان می‌سازد.

پیشنهاد

پیشنهادهای اجرایی

۱. افزایش توان بازدارندگی نیروهای مسلح با تکیه بر اقتدار فرماندهی و رهبری؛ ۲. برنامه‌ریزی مسئولان و فرماندهان نظامی به‌منظور تأثیرگذاری بر تحولات نظامی منطقه‌ای؛ ۳. برنامه‌ریزی و تلاش به‌منظور خوداتکایی و خودکفایی تولیدات دفاعی؛ ۴. رفع اختلافات و کاهش تنش با همسایگان به خصوص عربستان و برقراری روابط دو و چند جانبه و ایجاد هم‌گرایی منطقه‌ای؛ ۵. افزایش توان قدرت دریایی و حضور مؤثر و با اقتدار نظامی در خلیج فارس و دریای عمان؛ ۶. انعقاد پیمان و تفاهم‌نامه‌های مشترک نظامی با کشورهای منطقه و سایر کشورهای قدرت‌مند جهانی به‌منظور ایجاد محیط امنیتی کم‌خطر؛ ۷. دور نمودن منابع تهدید نظامی از طریق گسترش عمق و نفوذ راهبردی کشور در سایر مناطق به خصوص شرق مدیترانه؛ ۸. توسعه و افزایش توان موشکی کشور؛ ۹. تقویت و گسترش سامانه‌های دفاعی-پدافندی در سطوح مختلف کوتاه، متوسط و بلند؛ ۱۰. تقویت و افزایش تعاملات و ارتباطات دریایی با کشورهای منطقه و فرماندهی‌های؛ ۱۱. تدوین طرح‌های نظامی با لحاظ اصول استمرار، تحرک، شتاب، توالی و سرعت عمل در جابه‌جایی نیروها؛ ۱۲. تلاش به‌منظور ارتقاء روحیه کارکنان و خانواده نیروهای مسلح و توجه به امر ارتقاء معیشت و منزلت کارکنان از سوی فرماندهان؛ ۱۳. تقویت سیستم‌های پدافندی در سواحل جنوبی و جزایر خلیج فارس؛ ۱۴. آمایش و سازماندهی یگان‌های نظامی در مناطق مختلف جغرافیایی و در مدخل‌های ورودی مناطق صعب‌العبور کوهستانی و بیابانی کشور؛ ۱۵. ایجاد درک و آگاهی در فرماندهان عالی رتبه نظامی نسبت به اهمیت عوامل جغرافیایی-زیست محیطی و کاربردی مناسب این عوامل در طرح ریزی‌های دفاعی.

تشکر و قدردانی

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند از داوران گرانقدر که با ارائه نقطه نظرات علمی و پیشنهادهای اصلاحی خود، موجبات غنای علمی تحقیق را فراهم نمودند کمال تشکر را داشته

باشند.

فهرست منابع

- اسفندیاری، مهدی. حسنوند، مظفر. ایمان‌دار، زیبا. (۱۳۹۵). بازدارندگی نوین در نظم و ساختار نوین نظام بین‌الملل (داده‌های نظری و یافته‌های تجربی)، فصلنامه علوم و فنون نظامی. ۱۲(۳۸): ۵-۳۲.
- آجورلو، علی. مقصودی، مجتبی. (۱۳۹۷). بررسی نقش هویت در سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر بازدارندگی همه‌جانبه و متعارف‌گرایی، فصلنامه پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی. ۸(۲۹): ۸۹-۱۱۲.
- بوالحسینی، خسرو. بابلی، کوروش. رضایی، سیاوش. (۱۳۹۷). تدوین راهبردهای ژئوپلیتیکی برای دستیابی ج.ا. ایران به قدرت دفاعی برتر منطقه‌ای در راستای سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، فصلنامه راهبرد دفاعی. ۱۶(۶۲): ۱۷۹-۲۰۷.
- جعفرزاده، مجتبی. رازینی، روح‌الله. مطیعی، میثم. (۱۳۹۹). ارزیابی عملکرد هیئت‌های مذهبی دانشگاهی مبتنی بر رویکرد تحلیل اهمیت-عملکرد، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی. ۱۰(۳۴): ۱۰۳-۱۲۶.
- جعفری‌نیا، عباس. اخباری، محمد. مرادیان، محسن. (۱۳۹۸). تحلیل شاخص‌های قدرت نظامی واحدهای سیاسی-جغرافیایی در عرصه نظام بین‌الملل، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. ۱۱(۳): ۴۴۵-۴۶۵.
- چگینی، حسن. (۱۳۸۴). نظام مدیریت استراتژیک دفاعی، چاپ اول، تهران: نشر آجا.
- حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۹۰). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، چاپ سوم، مشهد: انتشارات پاپلی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۸). جغرافیای سیاسی ایران، چاپ سوم، تهران: سمت.
- خراشادی‌زاده، محمدرضا. قاضی، حسن. فرجی، ایرج. خزاییل، حمید. (۱۳۹۹). نقش عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک. ۱۸(۸۰): ۱۰۵-۱۲۶.
- دهقان، محمد. (۱۳۹۲). سیاست دفاعی، جزوه درسی. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- رحیمی‌روشن، حسن. (۱۳۹۶). بازدارندگی منطقه‌ای و تأمین امنیت جمهوری اسلامی ایران، دوفصلنامه سیاست و روابط بین‌الملل. ۱۱(۱): ۷۹-۹۹.
- رستمی، علی‌اکبر. اسماعیلی، محمدمهدی. (۱۳۹۵). راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران برای مقابله با جریان‌های تکفیری، فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی، ۱۵(۸۱): ۱-۴۰.
- رستمی، فرزاد. (۱۳۹۵). تحول در ماهیت جنگ‌های آینده؛ جمهوری اسلامی ایران؛ سناریوها، فرصت‌ها و چالش‌ها، مجله سیاست دفاعی، ۲۴(۹۷): ۱۴۵-۱۹۰.

- زهدی، یعقوب. (۱۳۹۴). سیاست دفاعی، چاپ اول. تهران: مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- سنجایی، علیرضا. (۱۳۸۰). راهبرد و قدرت نظامی، چاپ اول. تهران: انتشارات پازنگ.
- طبیبی، محمدرضا. حسینی، ابوالحسن. رضایی، تیمور. (۱۳۹۴). ارزیابی شاخص‌های حکمرانی خوب شهری در شهرهای مقصد گردشگری به روش IPA (مطالعه موردی: شهر تنکابن)، فصلنامه گردشگری شهری. ۲(۳): ۲۱۹-۲۳۱.
- قاسمی، فرهاد. (۱۳۹۱). بازسازی مفهومی نظریه بازدارندگی منطقه‌ای و طراحی الگوهای آن بر اساس نظریه‌های چرخه قدرت در شبکه، فصلنامه راهبرد دفاعی. ۱۰(۳۸): ۱۰۳-۱۴۶.
- کایوانی‌راد، مراد. مالدار، حسن. (۱۳۹۶). «تأثیر موقعیت ژئوپلیتیک بر راهبرد ملی (مطالعه موردی: جنوب شرق ایران)»، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۹، شماره ۴: ۸۴۱-۸۵۵.
- کوچکی، سجاد. محبی، افشار. سبزی، حسین. (۱۳۹۶). راهبردهای قدرت برتر دفاعی منطقه در حوزه نظامی بر اساس سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ شمسی، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک. ۱۵(۷۰): ۵۳-۷۴.
- لطیفی، میثم. طهماسبی بلوک آباد، رضا. جوادی، مجتبی. میرزایی هاوشکی، محمدحسن. (۱۳۹۷). استخراج و اولویت‌بندی راهبردهای نیل به مرجعیت علمی ج.ا.ایران با روش تحلیل اهمیت عملکرد، فصلنامه راهبرد. ۲۷(۸۶): ۵-۲۹.
- محمودزاده، ابراهیم. قاضی، حسن. قوچانی، محمد مهدی. (۱۳۹۶). نقش و جایگاه توسعه فناوری در بعد نظامی قدرت ملی، فصلنامه مطالعات دفاعی راهبردی. ۱۵(۶۷): ۲۶۱-۲۸۴.
- مرادیان، محسن. هادی نژاد، فرهاد. پورمنافی، ابوالفضل. (۱۳۹۷). ارائه الگویی برای ارزیابی و تحلیل قدرت نظامی کشورها، فصلنامه راهبرد دفاعی. ۱۶(۶۴): ۱۶۹-۲۰۰.
- مرادیان، محسن. (۱۳۸۷). شاخص‌های اصلی سنجش قدرت دفاعی کشورها، فصلنامه راهبرد دفاعی. ۶(۲۳).
- منزوی بزرگی، جواد؛ احمدی، صادق؛ علیئی، محمدولی. (۱۳۹۷). آینده پژوهی امنیت گذار و سیاست‌های جمعیتی ج.ا.ا. و ارائه سناریوهای محتمل، فصلنامه امنیت ملی. ۸(۳۰): ۶۵-۹۶.
- موسوی‌نیا، سیدرضا. (۱۳۹۴). از رئالیسم کلاسیک تا رئالیسم ایرانی تحلیل نظری روابط خارجی ایران با قدرت‌های بزرگ (۱۵۰۱-۱۹۷۹)، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست. ۴(۱۵): ۱۲۵-۱۵۱.
- میرشایمر، جان. (۱۳۹۳). تراژدی سیاست قدرت‌های بزرگ، ترجمه غلامعلی چگنی‌زاده. چاپ چهارم، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل وزارت امور خارجه.

- مینائی، حسین. حاجیانی، ابراهیم. دهقان، حسین. جعفرزاده پور، فروزنده. (۱۳۹۵). تعیین پیشران‌های اصلی دیپلماسی دفاعی ایران در سطوح منطقه‌ای و بین‌الملل، فصلنامه آینده پژوهی دفاعی. ۱(۱): ۷-۲۶.
- نجفی، سجاد، (۱۳۹۹). تبیین عوامل کلیدی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران در افق زمانی ۱۴۱۰ از منظر جغرافیای سیاسی، رساله مقطع دکتری، تهران، دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران.
- نجفی، سجاد. یزدان‌پناه درو، کیومرث. پیشگاهی فرد، زهرا. بدیعی ازاندهی، مرجان. (۱۴۰۲). تبیین عوامل سیاسی کلیدی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران در افق زمانی ۱۴۱۰، فصلنامه ژئوپلیتیک. ۱۹(۶۹): ۱-۹۵.
- وقوفی، امید. قاسمی، علی اصغر. حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۹۶). تبیین عوامل و پیشران‌های کلیدی آینده یمن تا سال ۱۴۰۶، فصلنامه آینده پژوهی دفاعی. ۲(۴): ۸۷-۱۰۷.
- الهوردی‌زاده، رضا. (۱۳۹۸). تبیین نقش عوامل جغرافیایی و سرزمینی در قدرت دریایی کشورها، فصلنامه ژئوپلیتیک. ۱۵(۳): ۱۲۲-۱۵۵.
- یوسفی، اشکان. کشاورز ترک، عین الله. نهادی، هادی. (۱۳۹۸). بررسی تأثیر مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس بر آینده امنیت ملی ج.ا.ایران، فصلنامه راهبرد دفاعی. ۱۷(۶۶): ۶۹-۹۶.
- یزدان‌پناه، کیومرث. صفوی، سید یحیی. قالیباف، محمداقبر. پیشگاهی فرد، زهرا. شامانی یاسر. (۱۳۹۷). محاسبه قدرت نظامی با استفاده از فرمول‌های قدرت ملی کشورها، مجله سیاست دفاعی. ۲۶(۱۰۲): ۴۳-۶۹.
- Boswell, C and Cannon, Sh. (۲۰۱۲). Introduction to nursing research, ۳rd ed. Burlington, MA: Jones & Bartlett Publishers.
- Boyatzis.R.E & Ratti, F.(۲۰۱۴). Emotional, social and cognitive competencies: distinguishing effective Italian managers and leaders in a private company and cooperatives", Journal of Management Development ۲۸(۹):۸۲۱-۸۳۳.
- Constantinescu, M. (۲۰۲۰). CHALLENGES OF DEFINING A COUNTRY'S MILITARY POWER. Journal of Defense Resources Management (JoDRM), ۱۱(۲), ۳۲-۳۹.
- Cordesman, Anthony. (۲۰۱۳). Iran's Military Power, Washington: Center fir Strategic and International Studies.
- Eskildsen, K., & Kristensen, K. (۲۰۰۶). Enhancing IPA, Productivity and Performance Management, ۵۵, ۲۳-۴۱.
- Georghiou, L., Cassingena, J., Keenen, M., Miles, I. & Popper, R. (۲۰۱۲). Manual de prospectiva tecnológica. Conceptos y práctica [Technological Prospective Manual. Concepts and Practice]. Flacso México. Retrieved from:

<http://www.flacso.edu.mx/publicaciones/novedades/Manual-de-prospectiva-tecnologica>.

- Johnson, Rebecca, Robert D Green Ret, Hugh Beach & Lord David Ramsbotham. (۲۰۱۵). security without nuclear Deterrence, Create space Independent publishing Platform: ۲nd Edition.
- Leeds, Brett Ashley & Johnson, Jesse C. (۲۰۱۷). Theory, Data, and Deterrence: A Response to Kenwick, Vasquez, and Powers, Journal of Politics, Vol ۷۹, No ۱, pp.: ۳۳۵-۳۴۰.
- Mehla, R. (۲۰۲۲). Impact of Geographical Factors on national security and strategic environment of India. Vidyabharati International Interdisciplinary Research Journal ۱۴(۲).
- Oberg, D. (۲۰۲۰). Exercising war: How tactical and operational modeling shape and reify military practice. Security Dialogue, ۵۱(۲-۳), pp.: ۱۳۷-۱۵۴.
- Onwuegbuzie, A. J and Collins, K. M. T. (۲۰۰۷). A typology of mixed methods sampling designs insocial science research, Qualitative Report, ۱۲ (۲).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Evaluation and Prioritization of Affecting Geographical Factors on Iran's Defense Power

Afshin Mottaghi Dastanaee^{۱*}

Sajjad Najafi^۲

Abstract

Iran's special geopolitical position in the region has created threats to the country at different times, which has made the necessity of full military preparation to deal with the inevitable threats for Iran. Also, the need to strengthen the country's defense power is considered as a basic and important principle in the country's foreign policy. Among the various factors affecting the defense power of the country, geographical factors have a prominent and decisive role. In this regard, this study aims to evaluate and prioritize the affecting geographical factors on Iran's defense power. In this library study, based on ۳۰ experts' opinions, ۶۳ geographical indicators were counted. Second, with the formation of an expert group, similar indicators were merged and ۶۸ factors were determined. Third, the value of the factors was determined and ranked based on the opinion of experts, and ۱۶ important and effective factors were determined again. Finally, using the importance-performance of IPA analysis method, the value of the importance and performance of each factor was determined separately based on the Likert scale. The results indicated three high priority factors that have high importance and performance (natural and forced geographical conditions and special geographical terrain; spatial density of the country and the amount of population density in different and border areas of the country; zoning and the prioritization of border areas based on risk and possible threats) and four factors with high importance and low performance (strategic location of the southern coasts and possession of numerous islands; strategic breadth and depth of the country; geopolitical weight of the country; communication and maritime situation of the country and access to open waters).

Keywords: Power, Defense Power, Iran, Futurology, Performance Evaluation, IPA Analysis.

^۱ Associate Professor in Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran.

^۲ Postdoctoral Researcher, Kharazmi University, Tehran, Iran. (corresponding author)
najafi.s@ut.ac.ir